

GASPIRALI İSMAİL BEY VE DİLDE BİRLİK

NECLÂ YALÇINER GÜNDÜZ
TÜRK DİL KURUMU UZMANI

Dilin önemine, dilin bir millet için taşıdığı öneme, milleti millet yapan aslı unsurlardan biri olduğuna daha önce de birçok Türk aydını dikkati çekmiş, bu uğurda çalışmalar yapmışlardır... Ancak Gaspıralı İsmail Bey bu hayatı konuya dikkat çekmenin de ötesinde, bu dava uğruna mücadele vermiş, sessiz ve derinden bu emele hizmet etmiş, bütün hayatını bu yolda harcamıştır.

Gaspıralı İsmail Beyin doğumunun 150. yılı, ölümünün 87; büyük eseri, fikirlerini yaymaktaki en büyük aracı *Tercüman* gazetesinin de 136. yılında bulunuyoruz. Ancak İsmail Beyin fikirleri bugün de güncelliğini korumakta, onun şiar edindiği; *dilde, fikirde, işte birlik fikri* bütün ihtişamıyla karışımıza dikilmektedir.

“Sönmüş kalpleri ne ile yandırmalı, bâsireti kesmiş perdeleri ne ile kötermeli (götürmeli, gidermeli), gaflet sahrasında serilip kalmış koca bir milleti ne ile ayağa turguzmalı (kaldırmalı)? sualleriyle işe başlayan İsmail Beyin bütün hayatı bunların cevabını bulmak ve hayata geçirmekle geçti.”¹

1789 Fransız İhtilâliyle ortaya atılan milliyetçilik fikirleri kısa zaman sonra Osmanlı aydınları arasında da tartışılır olmuştur. Fransız ihtilalinden ilham alan Osmanlı aydınları 1860 ve 1870’li yıllarda milliyetçilik ve onun etrafında dönen fikirleri tartışır; özellikle de dil meselesini. Bu fikir tartışmaları Türk dünyasında yankısını bulacaktır. İsmail Gaspıralı da Osmanlı devletindeki bu Türklük ve milliyetçilik cereyanından etkilenecektir. İsmail Gaspıralı’nın fikirlerinin kaynağını “Genç Osmanlılar”, “Genç Türkler” ya da batılı söyleyişle “Jön Türkler” adı verilen, başını Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşanın çektiği Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi şahsiyetlerin bulunduğu grup oluşturur. Bu grubu meydana getiren fikir adamları düşüncelerini şiir, hikâye, tiyatro ya da makale ile dile getiriyor, gazete çıkarıyorlar, o zamana kadar söylenmemiş fikirleri ortaya atıyorlardı: Maarif meselesi, dilde sadeleşme, halkın diliyle yazma, kadınlara bazı hakların verilerek okutulması.²

1. Kırımlı Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*. İst. 1934, s.8.

1856 Kırım harbinden sonra Kırım ve Osmanlı ülkesi arasında, şartların zorluğuna rağmen seyahat etme imkânı bulanlar vardır. Bunlardan biri İsmail Beydir. Gençlik yıllarında hep bir Osmanlı zabiti olma hayali taşır. Okumak için İstanbul'a gelecekken fikir değiştirir ve Paris'e gidip Fransızca öğrenmeye, batı kültür ve medeniyetini tanımaya karar verir. Genç Türklerin neşriyatını takip eder. 1874'te ilk defa İstanbul'a gelir. İstanbul'da Şemsettin Sami, Ahmet Mithat, Mehmet Emin ve Necip Asım Bey gibi Osmanlı aydınları ile dost olur. Türk dili üzerine yapılan tartışmalar dikkatini çeker.³

Bu fikirler üzerinde düşünmeye başlar ve bu fikirleri hayata geçirmeye karar verir. Bunun hiç de kolay olamayacağına bilincindedir. Rus hükümetinin dikkatini çekmemek için sessiz ve sakin hareket eder. En büyük arzusu dilde birliği sağlamaktır. Bu da her Türkün anlayabileceği şekilde sade bir dille olmalı, konuşulduğu ve yazıldığı zaman "İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Şarkî Türkistan'daki deve sürücüsü ve koyun çobanı da anlayabilmelidir."⁴ Bu fikirden hareketle ortak bir yazı dili oluşturmaya çalışır.

Gaspıralı İsmail Bey, henüz, 1881'de yayımlanan *Russkoe Musulmanstvo* adlı eserinde Müslümanlara, Rusçadan Türkçeye tercüme yapılmak suretiyle edebî eserlerin daha geniş bir kitle tarafından okunmasının sağlanmasını, Avrupa eğitim örneklerini tavsiye ediyordu. Gaspıralı İsmail Bey, "Ruslar ve Slavlar da Avrupa'nın kültürünü kendi sahillerine çekmek istiyorlar. Biz Müslümanlar da Avrupa'nın kültürünü almalıyız, fakat gerekli yerlerini tenkit ederek."⁵ der.

Bunu takip eden yıllarda da Gaspıralı İsmail Bey, Şinasi, Namık Kemal ve arkadaşlarının yaymaya çalıştığı fikirlerin savunucusu ve tatbikçisi olacaktır. Bu uğurda bütün edebî türleri dener. En önemli eseri *Tercüman* gazetesini çıkarır. "Usûl-ü cedid" adını verdiği okulları açar. Eski usul hecelemeyle dayalı sistem yerine Usul-ü savtiyeyi, alfabedeki seslerin söylenişine dayalı eğitim sistemini,

2. Kafalı, Sevgi; "İsmail Bey Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü", *Türk Kültürü Dergisi*, S: 337-338, s.292.
3. Saray, Prof. Dr. Mehmet; *Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İst. 1993.
4. Saray, Prof. Dr. Mehmet; *Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İst. 1993, s.49.
5. Devlet, Nâdir; *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi, Başbakanlık Basım Evi, Ank. 1988. s. 55

kurar ve yaygınlaştırır. “Türk -Tatar dünyasında ilk olarak savtiye usulüyle eğitim yapan okulları açarak bunların ilk örneklerini verdi.”⁶ Sağlığında bu okulların onbine ulaştığını görür.

Bütün ömrü boyunca Türk birliği için çalışmış olan İsmail Gaspıralı, bu birlik için en temel unsur, olmazsa olmaz, *dilde birlik*'in sağlanması için yapılması gerekenleri üç maddeyle özetliyordu:

- “1. Türk dilini yabancı unsurlardan temizlemek,
2. Okuyana da yazana da anlaşılmayan Arapça ve Farsça tâbirlerden vazgeçmek,
- 3.Mahallî tâbirler yerine Osmanlıcadakilerini kullanmak.”⁷

“1869 yılında Mustafa Celâleddin Bey (daha sonra paşa olmuştur) Fransızca bir eser neşreder. ‘Eski ve Yeni Türkler’ adlı bu eser, devrin hükümdân Sultan Abdülaziz Han’a ithaf edilmiştir. İstanbul’da neşredilen bu eserde, ilk defa batılı Türkologların eserlerinden istifade edilerek ‘Türk dilinin diğer dillere muhtaç olmayacak kadar zengin olduğu, tam tersine başka dillerin Türkçenin yardımına ihtiyacı olduğu, Asya ve Avrupa’da geniş bir sahaya yayılmış olan Türk milletinin büyüklüğü’ anlatılır. Ayrıca Türk dilinin düzenlenmesi, yabancı kelimelerden temizlenmesi gerektiği, alfabenin ıslahı ve kadınların cemiyet hayatında faal bir duruma gelmeleri gerektiği gibi teklif de vardır. Mustafa Celâleddin Bey, eserinde, kendi ifadesi ile ‘Yalnız Osmanlı Türkü değil umum Türklerin etnoloji ve tarihi’ ile de meşgûl olmak lazımdır’ demektedir.”⁸

İsmail Gaspıralı: “Eserlerimizi mümkün olduğunca Lisân-ı Türkî ile yazıp Arabî, Fârisî ve gayrı lugatlerden kaçırınız ki âlim olmagan adamlar dahi yazdığımızı okuyup anlasınlar”⁹ demektedir.

Osmanlı döneminde *dilde sadelik hareketi* Jön Türklerle, özellikle 1908 in-kılâbından sonra daha sağlam ve genel anlamda görülmeye başlar. Selânik’te Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp’ın çıkardığı *Yeni Mecmua*, daha sonra Yusuf Akçura tarafından kurulan *Türk Yurdu* dergileri bu hareketin temelleri-

6. Devlet, Nâdir; “Dünye ve Bugünde İsmail Bey Gaspıralı”, *Türk Kültürü Dergisi*, S: 337-338, s.288.

7. a.e. s.56.

8. Kafalı, Sevgi; “İsmail Bey Gaspıralı’nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü”, *Türk Kültürü Dergisi*, S: 337-338, s.294.

9. Kafalı, Mustafa; “İsmail Gaspıralı’nın Yayımcılığı ve Gazeteciliği”, *Türk Kültürü Dergisi*, S: 337-338, s.307.

ni sağlamaştırırlar.¹⁰ Rusya’da ise her Türk ağzından -bugün lehçe olan- edebî diller oluşturulmaya çalışılır. Böylece lehçelerin ayrı dillermiş gibi kullanılması ile Türkler arasındaki dil ve kültür birliği zayıflatılmış ve giderek de koparılmış olacaktır. 1905 buhranından sonra Rus hükûmeti tarafından Rusya Türklerine gazete çıkarma imkânı verilir. Böylece her ağzın edebî dil oluşturması için zemin ve teşvik de yaratılmış olur. Her ağız için özel alfabeler hazırlanır. Rusça ıstılahların kullanılması zorunluluğu getirilir. Özellikle siyasî, ekonomik, ilmî ve teknik terimlerin Rusça olması zorunluluğu getirilir. Ayrıca Türk lehçelerinin de birbirinden kelime almamaları temin edilir.¹¹ Bütün bunlara rağmen 1906 yılında İsmail Gaspıralı bütün Rusya Müslümanlarının üçüncü kongresinde, ilkokulların son sınıflarında derslerin mecburî genel Türkçe okutulmasını teklif eder ve kabul ettirir.¹²

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde; “*Tercüman* gazetesini Şimal Türkleri olduğu kadar Şark Türkleri ile Garp Türkleri de anlardı. Bütün Türklerin aynı lisanda birleşmelerinin kâbil olduğuna bu gazetenin vücudu canlı bir delildir.”¹³ der. Buradan da anlaşılacağı gibi Gaspıralı İsmail Bey sağlığında *dilde birlik* emeline neredeyse bütünüyle ulaşmıştır. Gaspıralı’nın sağlığında başarıya ulaşmış olan bu fikir, ne yazık ki bugün için pek başarılı sayılamaz. Bugün bağımsızlıklarını ilân ederek Rusya hâkimiyetinden kurtulup müstakil devletler kuran Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan 2. resmî dili olarak Rusçayı seçmiştir.

Gaspıralı İsmail Bey, *dilde birlik* fikrinden başka kadınlarımızın da toplum ve iş hayatına katılmaları, eğitim almaları, toplumda söz ve fikir sahibi olmaları yolunda faaliyetler yapmıştır. İslâmiyetle birlikte kafes arkasına saklanan kadının sosyal hayata girmesi, çalışması, üretmesi, düşüncelerini yazılı basın yoluyla da duyurabilmesi için önderlik etmiş, kadının eğitimini milletin gelişmesi için şart koşmuştur.

“Kızlarımızın terbiye ve talimi hem şer’an hem aklen lâzımdır. Aksi takdirde milletin terakkisi mümkün değildir.” der. Bu amaca hizmet için 1895’te As-

10. Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İst. 1934, s. 88.

11. Saray, Prof. Dr. Mehmet, *Gaspıralı İsmail Beyden Atatürk’e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İst. 1993, s.79.

12. a.e. s.90.

13. Gökalp, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1976, s. 5.

lan Kız, 1897'de *Çoban Kız*'ı yazar. 1906 yılında da kadınlar hakkındaki düşüncelerini daha geniş kitleye yaymak için başına 20 yaşındaki kızı Şefika Gaspıralı'yı getireceği ve Rus medenî kanunundan İslâm hukukunun kadınlar ile ilgili hükümlerine, çocuk eğitiminden aile sağlığı ve idaresine, ilmî ve fennî konulardan Rusya ve diğer ülkelerdeki kadınların hayatlarına dair haberlere, şiir ve hikâyelere kadar kadını, aile ve toplum hayatını ilgilendirecek çeşitli konuların ele alındığı *Âlem-i Nisvan* (Kadınlar Âlemi) adlı resimli haftalık bir dergi çıkaracaktır.

*İlk mektepleri ve medreseleri ıslah, kızları okutmak, cemiyeti hayriyeler açmak, İslâm dininin terakkiye mani olmadığını ileri sürerek medenî cereyanı kuvvetlendirmek ve Müslümanlarla sıkı bir tesanüt yaratmak, Türkiye aleyhinde yazılan makalelere ve siyasî teşebbüslere cevap vermek, Türkiye'nin ve İslâm dünyasının terakkisine yarayacak fikirleri ileri sürmek, Rusya Türklerinin ve bütün dünya Müslümanlarının Türkiye'ye olan alâka ve muhabbetlerini kuvvetlendirmek, Türklerin tarihlerindeki kudretlerini hatırlatarak millî imanlarını canlandırmak ve millî bir vicdan yaratmak...*¹⁴ Bugün de en çok ihtiyacımız olan ve hep gündemde olması gereken millî his ve heyecanın canlandırılmasıdır...

14. Kıymılı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İst. 1934, s.102-103